

ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК СЛОВОЗМІНИ У ДІТЕЙ 5–6 РОКІВ З ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ

FORMATION OF WORD EXCHANGE SKILLS IN 5–6 YEAR OLD CHILDREN WITH GENERAL SPEECH DEVELOPMENT

У статті визначено специфіку розвитку граматичної сторони мовлення у дітей 5-6 років з загальним недорозвиненням мовлення, особливості формування навичок словозміни у дітей із ЗНМ 3 рівня, представлена методика їх формування. В ході дослідження, проаналізовані психолого-педагогічні та логопедичні характеристики загального недорозвинення мовлення у дітей 5-6 років. Встановлено, що ЗНМ має різні причини та прояви, тому формування навичок словозміни у дітей 5-6 років із ЗНМ вимагає індивідуального підходу та спеціалізованої логопедичної роботи. Схарактеризовані критерії, показники і тестові завдання, визначено, що у дітей з ЗНМ 3 рівня наявні наступні особливості стану сформованості навичок словозміни: обмежений обсяг словникового запасу, труднощі з розумінням значень слів та їх правильним вживанням; труднощі зі словозміною, включаючи утворення форм множини, форм родового відмінка та інших відмінкових форм слів; страждає здатність до формування лексичних узагальнень; здатність до словозміни, що виражається в числових, родових, часових та відмінкових відношеннях також знаходиться на низькому рівні та потребує особливої уваги логопеда під час занять; у дітей з ЗНМ порушена здатність до словотворення і здатність до використання синтаксичної складової мовлення, тобто уміння складати різні типи речень, використовуючи словозміни. Було розроблено і впроваджено комплекс вправ, ігор та завдань, які складала методика формування навичок словозміни у дітей 5-6 років із ЗНМ 3 рівня. Завдання були спрямовані на формування навичок словозміни іменників (відмінки, число, рід); прикметників (відмінки, число, рід, зіставлення і порівняння); дієслів (особа, число, час), також проводилась робота з контекстного вживання граматичних форм у мовленні. Дані отримані в результаті порівняльного етапу експерименту доводять, що в дітей експериментальної групи значно покращились здатності до формування лексичних узагальнень, до словозміни і словотворення, а також використання синтаксичної складової мовлення (уміння складати різні типи речень, використовуючи навички словозміни).

Ключові слова: словозміна, словотворення, мовлення, діти старшого дошкільного віку, загальне недорозвинення мовлення, граматичні навички.

The article defines the specifics of the development of the grammatical side of speech in 5-6-year-old children with general underdevelopment of speech, the peculiarities of the formation of word-change skills in children with 3-level GUS and presents the method of their formation. In the course of the study, psychological-pedagogical and speech therapy characteristics of general underdevelopment of speech in children 5-6 years old were analyzed. It has been established that GUS has different causes and manifestations, therefore, the formation of word-change skills in 5-6-year-old children with GUS requires an individual approach and specialized speech therapy work. Characterized criteria, indicators and test tasks, it was determined that the following features of the state of the formation of word change skills are present in children with 3rd level of mental retardation: limited vocabulary, difficulties in understanding the meanings of words and their correct use; difficulties with word change, including the formation of plural forms, genitive case forms and other case forms of words; the ability to form lexical generalizations suffers; the ability to change words, which is expressed in numerical, generic, time and case relations, is also at a low level and requires special attention of the speech therapist during classes; children with SMN also have impaired ability to form words and the ability to use the syntactic component of speech, that is, the ability to compose different types of sentences using word changes. A complex of exercises, games and tasks was developed and implemented, which made up the methodology of formation of word change skills in 5-6-year-old children with level 3 primary education. The tasks were aimed at forming the skills of changing nouns (accents, number, gender); adjectives (adjectives, number, gender, juxtaposition and comparison); verbs (person, number, tense), work was also carried out on the contextual use of grammatical forms in speech. The data obtained as a result of the comparative stage of the experiment prove that the children of the experimental group significantly improved their ability to form lexical generalizations, word change and word creation, as well as the use of syntactic components of speech (the ability to compose different types of sentences using word change skills).

Key words: word change, word formation, speech, children of older preschool age, general underdevelopment of speech, grammatical skills.

УДК 376.36-053.4:81234

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/61.2.10>

Літовченко О.В.,

канд. пед. наук, доцент,
доцент кафедри сімейної та спеціальної
педагогіки і психології
Державного закладу
«Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені
К.Д. Ушинського»

Надієвська І.А.,

студентка II курсу магістратури
факультету дошкільної педагогіки
та психології
Державного закладу
«Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені
К.Д. Ушинського»

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Теоретичні розвідки в галузі спеціальної педагогічної, логопедичної та психологічної літератури, а також результати логопедичних досліджень свідчать про зростання кількості дітей дошкільного віку із порушеннями психофізичного розвитку (зокрема з порушеннями мовлення різного ґенезу і складності), що визначає

наявність труднощів в опануванні освітніх програм дітьми дошкільного віку в умовах ЗДО, а також, в подальшому, ускладнює мовленнєву підготовку дітей до шкільного навчання, соціалізації і загального розвитку особистості дитини.

Серед мовленнєвих порушень чільне місце займає загальне недорозвинення мовлення, водночас діти з ЗНМ – це неоднорідна та численна група, для якої оволодіння усним мовленням,

навичками словозміни та словотворення – нагальна проблема, оскільки вони забезпечують і покращують спілкування дитини, її розвиток, адаптацію та інтеграцію в суспільство. Результати досліджень свідчать, що розуміння причин і механізмів порушення граматичних конструкцій при недорозвиненні мовлення дає змогу логопедам, корекційним педагогам та іншим фахівцям розробляти ефективні методики діагностики, попередження і корекції цього порушення; стимулює розробку нових підходів та інноваційних методик, використання нових технологій, методів та засобів, які можуть поліпшити результати логопедичного впливу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Учені (Н. Азаренкова, І. Брушневська, Н. Гаврилова, І. Іваненко, Т. Мозгова, Ю. Рібцун, Є. Соботович, В. Тищенко, Л. Трофименко, С. Хоменко, М. Шеремет та ін.) наголошують, що формування навичок словозміни у дітей 5–6 років із ЗНМ має велику актуальність і важливість. Основна причина полягає в тому, що цей віковий період є критичним для розвитку мовлення, і діти в цьому віці вже активно використовують граматичні структури та відмінювання слів у мовленні.

Н. Азаренкова, О. Боряк, І. Мартиненко, І. Марченко, Т. Мозгова, Ю. Рібцун, В. Тищенко, Л. Трофименко та інші учені, досліджуючи важливість формування навичок словозміни в старшому дошкільному віці у дітей з ЗНМ, вважають, що в цей час активно відбувається розвиток комунікативних навичок, а отже володіння правильною словозміною допомагає дітям виразно й зрозуміло висловлювати свої думки та почуття, що поліпшує їхню комунікативну компетентність. Уміння використовувати вірні граматичні форми сприяє успішній взаємодії з ровесниками та дорослими, що є важливим фактором для соціальної адаптації дитини. Навички словозміни є необхідною передумовою для подальшого успішного вивчення мови, у тому числі читання й письма. Це допомагає дитині засвоїти правила граматики та розвинути навички письма.

У своїх дослідженнях учені (С. Василець, Н. Манько, Н. Мозгова, Ю. Рібцун, Н. Рудакова, М. Шеремет) доводять, що розвиток граматичних навичок веде до формування логічного мислення, уявлень про час, послідовність подій та абстрактні концепції, що позитивно впливає на когнітивний розвиток дитини. Володіння мовними навичками сприяє підвищенню самооцінки дитини, додає їй впевненості, в тому, що вона здатна ефективно використовувати мову для висловлення своїх потреб та бажань.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проаналізовані дослідження розкривають різні аспекти формування граматичної правильності і збагачення лексичного

запасу шляхом словотворення та словозміни в дітей старшого дошкільного віку з ЗНМ, проте залишаються поза увагою дослідників методи та засоби формування навичок словозміни та словотворення, а наявні дослідження не мають системного та глибокого характеру. Зокрема, не проводилось цілеспрямованого вивчення становлення процесів словотворення у дітей з ЗНМ, з урахуванням специфічних характеристик мовлення, які в них наявні при ЗНМ 3 рівня.

Мета статті: визначити специфіку розвитку граматичної сторони мовлення у дітей 5–6 років з ЗНМ, особливості формування навичок словозміни у дітей із ЗНМ 3 рівня та розробити методику їх формування.

Виклад основного матеріалу. Загальне недорозвинення мовлення (ЗНМ) є поняттям, що використовується для опису порушення мовленнєвого розвитку у дітей. Воно вказує на ситуацію, коли дитина має загальні труднощі з розвитком мовлення без чіткого виявлення конкретного типу порушення, такого як фонетико-фонематичні порушення, граматичні проблеми або лексичні відставання [7, с. 124]. Н. Гаврилова визначає, що загальне недорозвинення мовлення може бути обумовлене різними факторами, такими як генетичні причини, розвиткові порушення, соціальне середовище або недостатня стимуляція мовлення [2, с. 327–349]. ЗНМ може проявлятися у різних аспектах мовлення, таких як вимова, граматики, словниковий запас, розуміння мови та виразність мовлення. Дитина з ЗНМ має обмежений словниковий запас, неправильну граматику, незрозумілу вимову, труднощі зі складанням речень або вираженням своїх думок [7, с. 128].

Учені (Н. Гаврилова, Н. Манько, Т. Мозгова, Ю. Рібцун, В. Тищенко, Л. Трофименко та ін.) досліджуючи мовлення дітей з ЗНМ, доводять, що порушення граматичного ладу є одним з найбільш стійких порушень. Вони включають неправильне використання часових форм, недостатнє розуміння і використання морфологічних правил (наприклад, утворення множини, форми дієслова), неправильну синтаксичну структуру речень і порушення інших аспектів граматики [2, с. 329]. У дітей із ЗНМ спостерігаються особливості в розвитку граматичної сторони мовлення. Зокрема, затримка у розвитку граматичних структур, їх використанні та розумінні. Зазвичай, діти використовують прості речення, уникаючи складних граматичних конструкцій, використовують спрощену граматику, часто вживають неправильні форми слів. У них труднощі з правильним вживанням форми часу, сполучників та інших граматичних елементів [6, с. 215–218].

За результатами досліджень В. Тищенко, у дітей із ЗНМ збіднений словниковий запас, що звукує їх можливості використовувати

різноманітні граматичні конструкції. Вони використовують обмежену кількість слів та повторюють ті самі слова в мовленні. Недостатній самоконтроль і корекція помилок проявляється в труднощах усвідомлення своїх граматичних помилок та корекції їх під час продукування мовлення [5, с. 115–116].

У дітей із ЗНМ наявні труднощі у словозміні, тобто вживанні правильних форм слів в залежності від контексту та граматичних правил. Зокрема, неправильне вживання форми часу дієслів. Дітям складно дається вживання правильної форми дієслова в залежності від часу (наприклад, минулий, теперішній, майбутній). Наприклад, вони використовують лише основну форму дієслова без зміни закінчення або вживають неправильні форми. Також вони можуть змішувати порядок форм часу у реченні або вживати неправильні сполучники для вираження послідовності подій [4, с. 42–43].

Діти з ЗНМ відчують труднощі з відмінюванням іменників за числами, відмінками та родами. Наприклад, вони можуть вживати одну форму іменника незалежно від того, чи ставиться він у множині чи однині. Розповсюджені помилки у вживанні форм роду, наприклад, діти використовують чоловічий рід для іменників жіночого роду або навпаки, часто не усвідомлюють граматичні правила відмінювання іменників, що призводить до неправильного вживання форм у відмінках, тому вживають одну форму іменника для всіх відмінків без зміни закінчень [1, с. 9].

Також дітям з ЗНМ складно опанувати відповідність між іменниками та прикметниками в роді, числі та відмінку. Вони можуть вживати неправильні форми прикметників або займенників, що не відповідають формам іменників. Наприклад, роблять помилки при виборі правильної форми прикметника або займенника в залежності від роду іменника, вони можуть вживати чоловічий рід прикметника для іменників жіночого роду або навпаки [3, с. 18–19].

Наявні проблеми з правильним вживанням прикметників у реченні. Діти поміщають прикметник у неправильне місце в реченні або не враховують правильну синтаксичну структуру; неправильно вживають форми відмінків прикметників, їм важко вибрати правильну форму прикметника в залежності від відмінка. Вони можуть вживати одну форму незалежно від відмінка і не враховувати граматичні правила [4, с. 47–48].

Започатковуючи дослідження формування навичок словозміни у дітей 5–6 років із ЗНМ 3 рівня ми розробили критерії: здатність до формування лексичних узагальнень у дитини з ЗНМ; здатність до словозміни, що виражається в числових, родових, часових та відмінкових відношеннях; використання синтаксичної складової мовлення (уміння складати різні типи речень, використовуючи навички словозміни); здатність до словотворення.

До кожного критерію були дібрані показники і завдання, на їх основі визначено рівні сформованості навичок словозміни у дітей 5–6 років із ЗНМ.

У процесі констатувального етапу експерименту було з'ясовано, що у дітей з ЗНМ 3 рівня наявні наступні особливості стану сформованості навичок словозміни: обмежений обсяг словникового запасу, наявні труднощі з розумінням значень слів та їх правильним вживанням; труднощі зі словозміною, включаючи утворення форм множини, форм родового відмінка та інших відмінкових форм слів; здатність до формування лексичних узагальнень у дітей з ЗНМ знаходиться на низькому рівні; здатність до словозміни, що виражається в числових, родових, часових та відмінкових відношеннях також знаходиться на низькому рівні та потребує особливої уваги логопеда під час занять; у дітей з ЗНМ також страждає здатність до словотворення і здатність до використання синтаксичної складової мовлення, тобто уміння складати різні типи речень, використовуючи словозміни. Отже стан сформованості навичок словозміни у дітей 5–6 років з ЗНМ вимагає цілеспрямованого логопедичного впливу і розробки методики формування навичок словозміни у дітей 5–6 років із ЗНМ 3 рівня.

Відповідно до поставлених завдань, ми розробили методику формування навичок словозміни у дітей 5–6 років із ЗНМ 3 рівня, підібрали та створили вправи, ігри та завдання спрямовані на формування навичок словозміни. Експериментальний матеріал групувався відповідно до досліджуваних граматичних одиниць: словозміна і відмінювання іменників (відмінки, число, рід); словозміна і відмінювання прикметників (відмінки, число, рід, зіставлення і порівняння); словозміна дієслів (особа, число, час). Також проходила робота з контекстного вживання граматичних форм у мовленні. Активно використовувались різні типи ігор, обладнання, дидактичний матеріал, наочність.

Наведемо приклади вправ, ігор та завдань спрямованих на формування навичок словозміни і словотворення у дітей з ЗНМ 3 рівня.

Ігри і вправи з іменниками: 1) гра «Змінюємо казкових персонажів». Пропонували дітям іменник казкового персонажа, наприклад, «кіт». Просили дитину відмінювати цей іменник у формі множини, наприклад, «коти». Продовжували гру, пропонуючи різні іменники і перевіряючи, чи вірно дитина їх відмінює; 2) складання речень: називали дітям іменник у формі однини, наприклад, «квітка», просили їх скласти речення з цим іменником у формі множини, наприклад, «Багато квітів цвіте у садку». Продовжували складати речення з різними іменниками, відмінюючи їх у формі однини та множини; 3) розпізнавання форм. Підготували картки з різними іменниками, наприклад, «книга» – «книги», «яблуко» – «яблука», «собака» – «собаки», «квітка» – «квітки», «м'яч» – «м'ячі», пропонували

дітям розділити картки на дві групи: іменники у формі однини та іменники у формі множини. Разом з дітьми перевіряли правильність розподілу карток і виправляли помилки.

Ігри та вправи з прикметниками: 1) утворення форм прикметників. Вибирали базові прикметники, наприклад, красивий, смачний, високий. Дітям пропонували утворити інші форми цих прикметників, такі як форма чоловічого роду, форма жіночого роду, форма множини, наприклад, «Як сказати про хлопчика, що він красивий?» – «Красивий». «А як сказати це про дівчинку?» – «Красива». Діти створювали прості речення з використанням цих форм прикметників; 2) протилежні прикметники: показували дітям картинки з предметами або звірятами та називали їх ознаки за допомогою прикметників, наприклад, «Цей квадрат – білий», потім діти мали придумати протилежні прикметники для цих ознак, наприклад, «А як називається квадрат, який не білий, а навпаки?» – «Цей квадрат чорний»; 3) «Гра з реченнями»: пропонували дітям скласти речення з різними формами прикметників, для цього використовували картки з зображенням предметів і називали їх, а діти створювали речення з цими прикметниками. Наприклад, «Я бачу слона», «Якого?» – «Великого». «Це квітка», «Яка?» – «Рожева» тощо.

Ігри і вправи з дієсловами: 1) «Дієслівний ланцюжок»: Перший гравець називав дієслово, а наступний гравець мав сказати це дієслово в іншій формі. Наприклад, перший гравець сказав «бігти», а наступний – «біжу» або «бігла». Гра тривала, поки гравці не могли продовжити ланцюжок; 2) відмінювання за особами. Дітям пропонували стати в коло та провести гру «Гаряча картопля». Коли музика грає, діти передають один одному картоплю (яку ви можете представити як уявний предмет) та називають дієслово в першій особі

однини. Коли музика зупиняється, дитина, яка тримала картоплю, мала змінити це дієслово на другу або третю особу однини, якщо вона не могла цього зробити, то вона прогала; 3) «Вірний час»: Заздалегідь визначали конкретний час (наприклад, минуле, теперішнє або майбутнє). Потім гравці по черзі називають дієслово відповідно до цього часу. Наприклад, якщо ми обрали «минуле», діти казали «грав», «грала» або «грали». Це допомагало дітям розібратися зі словозміною в різних часових формах.

Порівняльний етап експерименту проходив аналогічно до констатувального, тільки в завданнях лексика була замінена на подібну за складністю і живістю в мовленні дітей. У ході дослідження вивели середній показник рівнів виконання завдань на визначення сформованості навичок словозміни у дітей 5–6 років із ЗНМ 3 рівня, його дані подано на рис. 1.

Результати порівняльного аналізу щодо визначення середнього показника рівнів виконання завдань на визначення сформованості навичок словозміни у дітей 5-6 років із ЗНМ 3 рівня, свідчать про значні позитивні зрушення які відбулися у дітей експериментальної групи по завершенню формульованого етапу експерименту. 14% завдань дітьми ЕГ виконано на високому рівні. На достатньому – зроблено 38% завдань в ЕГ (було – 25%), і 28,5% завдань дітьми КГ (було 25%). Середній рівень виконання завдань наявний у 36% дітей ЕГ (так само було і до експерименту), в КГ виконано 43% завдань (було – 32%). На низькому рівні в ЕГ не має виконаних завдань (було 39%), в КГ такі завдання залишились – 28,5% (було 43%). Дані отримані в ході експерименту доводять ефективність проведеної логопедичної роботи.

Висновки. В ході дослідження нами були схарактеризовані критерії, показники і тестові

Рис. 1. Середній показник рівнів виконання завдань на сформованість навичок словозміни у дітей 5–6 років із ЗНМ 3 рівня (у%)

завдання. За результатами даного етапу визначено, що у дітей з ЗНМ 3 рівня наявні наступні особливості стану сформованості навичок словозміни: обмежений обсяг словникового запасу, труднощі з розумінням значень слів та їх правильним вживанням; труднощі зі словозміною, включаючи утворення форм множини, форм родового відмінка та інших відмінкових форм слів; порушена здатність до формування лексичних узагальнень; здатність до словозміни, що виражається в числових, родових, часових та відмінкових відношеннях також знаходиться на низькому рівні та потребує особливої уваги логопеда під час занять; у дітей з ЗНМ також страждає здатність до словотворення і здатність до використання синтаксичної складової мовлення, тобто уміння складати різні типи речень, використовуючи словозміни. Ми розробили і запровадили комплекс вправ, ігор та завдань, які склали методику формування навичок словозміни у дітей 5–6 років із ЗНМ 3 рівня. Завдання були спрямовані на формування навичок словозміни іменників (відмінки, число, рід); прикметників (відмінки, число, рід, зіставлення і порівняння); дієслів (особа, число, час), також проводилась робота з контекстного вживання граматичних форм у мовленні.

Дані отримані в результаті порівняльного етапу експерименту доводять, що в дітей експериментальної групи значно покращились здатності до формування лексичних узагальнень, до словозміни і словотворення, а також використання синтаксичної складової мовлення (уміння складати різні типи речень, використовуючи навички

словозміни). Отримані результати доводять ефективність проведеної логопедичної роботи та перспективність подальших розробок в даному напрямі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Азаренкова Н. І Актуальні проблеми діагностики мовленнєвого розвитку дітей раннього віку. *Актуальні питання корекційної, інклюзивної освіти* / За заг. ред. Ю.Д. Бойчука. Харків: ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2020. С. 7–12.
2. Гаврилова Н. С. Класифікації порушень мовлення. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного ун-ту ім. Івана Огієнка*. Серія: Соціально-педагогічна. Кам'янець-Подільський, 2012. Вип. 19(1). С. 327–349.
3. Мозгова Т. Запобігання й подолання порушень читання граматичного характеру. *Дефектолог*. Київ, 2011. № 10. С. 17–21.
4. Рібцун Ю. В. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей молодшого дошкільного віку із ЗНМ: програмно-методичний комплекс. Київ: Освіта України, 2021. 292 с.
5. Тищенко В. В. Класифікації порушень мовленнєвого розвитку: сучасний стан, протиріччя та шляхи їх усунення. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. Київ, 2016. Вип. 29. С. 112–118.
6. Трофименко Л. І. Засвоєння лексико-семантичних мовних явищ дошкільниками із загальним недорозвитком мовлення. *Зб. наукових праць. Матеріали Міжнародної наукової конференції «Тенденції розвитку корекційної освіти в Україні»*. Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2018. №11. С. 215–219.
7. Шеремет М. К., Боряк О. В. Неврологічні основи логопедії: навч. посібник. Суми: ФОП Цьома С.П., 2016. 252 с.